

KİTAP İNCELEMESİ

Stavrides, Stavros, **Kentsel Heterotopya: Özgürleşme Mekânı Olarak Eşikler Kentine Doğru**, Sel Yayıncılık, 2021, 229 s.

Yunan mimar ve akademisyen Stavros Stavrides tarafından yazılan "Kentsel Heterotopya" başlıklı kitap, 2010 yılında ilk kez "Towards The City Of Thresholds" adıyla Yunanistan'da yayımlanmıştır. Bu kitap modern kentlerde "potansiyel özgürleşme mekânlarının" (Stavrides, 2021: 12) oluşturulabilmesi için okuyuculara reçete olarak sunulmaktadır. Modern kentlerde özgürleştirilmiş bir halk kültürü oluşturmaya çalışan bu kitap, potansiyel özgürleşme mekânları aracılığıyla ötekiliğe açılan geçitler yaratmayı amaç edinir (Stavrides, 2021: 13). Türkiye'de 2016 yılında Sel Yayıncılık tarafından yayınlanan eser, Ali Karatay çevirisiyle okuyucuya sunulmaktadır. Kentsel Heterotopya, mekânların yalnızca toplumu içinde barındıran alanlar olmadığını aynı zamanda bireylerin toplumsal pratiklerini de biçimlendirdiğini ortaya koymaktadır. Eser ayrıca metropolün ritmine ve uyumuna kapılmış olan insanın hangi yollara başvurarak yaşamını sürdürdüğünü, rutine nasıl bağlı kaldığını ve kuraldışı durumların bu gündelik rutine etkilerini göz önüne sermektedir. Bu bakımdan Kentsel Heterotopya kitabının okuyucunun zihin dünyasındaki mekân algısını yeniden şekillendirdiğini, zenginleştirdiğini ifade etmek mümkündür.

Heterotopya kavramının birçok geçit ve eşikten oluşan, çok parçalı bir mekânsallığı dile getirdiğini belirten Stavrides eserinde bu özgürleşme mekânlarının nasıl oluşabileceğine ilişkin bir yol haritası çıkarmaktadır. Heterotopya kavramını, başta bu nosyonu toplum bilimlerine kazandıran Michel Foucault olmak üzere, Walter Benjamin, Giorgio Agamben, Charles Baudelaire, Michel De Certeau, Henri Lefebvre gibi birçok çağdaş klasik felsefeci, edebiyatçıya başvurarak inceleyen eser farklı kent anlatılarını okuyucuya oldukça zengin bir teorik alt yapı eşliğinde sunmaktadır.

Üç ana kısım ve sekiz alt bölümden oluşan kitabın ilk kısmında (ss. 27-81) yazar "adacıklar kenti", "eşikler", "kuraldışı durum" ve "kırmızı bölge" gibi

kavramlara değinmektedir. Özellikle "eşik" kavramı kitabın başından sonuna kadar işlenen ve bütün bölümlerin sonunda yeniden değerlendirilen ana bir izlek noktası oluşturmaktadır. Ancak eşik kavramını ele almadan önce "adacık" kavramına değinmek daha doğru olacaktır. Yazar eşiklerin karşısı olan adacıkları, "tecrit edilmiş mahrem bir dünya" (Stavrides, 2021: 46) olarak ifade etmektedir. Stavrides'e göre adacıklar özgürlüğün kısıtlandığı mekânlar olabileceği gibi aynı zamanda ayrıcalıkların da tanınabileceği mekânlar olabilir. Örneğin, mülteci kampları özgürlüğün kısıtlandığı adacık mekânı olarak karşımıza çıkarken bununla birlikte kentin soylulaştırılmış mekânları yalnızca varlıklı kesimleri içine alan, kabul eden mekânlar olarak adacıkları temsil etmektedir. Bu mekânlarda birçok gözetim mekanizması (güvenlik görevlileri, kontrol noktaları, kameralar, şifreli kapılar, vb.) bulunmaktadır. Buna karşın eşik kavramı ise Stavrides tarafından "iki farklı dünyanın karşılaştığı nokta" (Stavrides, 2021: 16) olarak tanımlanmaktadır. Eşikler bu açıdan bakıldığında adacıkların tersine, farklı kimliklerin bir araya gelebildiği ve aynı zamanda bir araya gelen kişilerin "ötekiliği" deneyimleyebildiği mekânlar olarak tanımlanabilir. Eşiklerin oluştuğu mekânlarda birçok geçit meydana gelir. Bu geçitler kişilerin farklılıkları deneyimleyebilmesi için ötekilik alanlarına geçişlerini mümkün kılar. İşte Stavrides bu tür mekânları özgürleşmenin başlayabileceği alanlar olarak görmektedir. Zira bu alanlar farklı kimliklerden insanların bir araya gelmesini sağlayarak, ötekiyle önyargısız iletişim kurabileceği müzakere mekânlarını ortaya çıkarmaktadır.

Stavrides, kitabın ikinci kısmında (ss. 85-140) eşikler incelemesini Walter Benjamin'in Pasajlar çalışması üzerinden ele almaktadır. Stavrides, pasajları modern kentin özgürleşme alanları olarak değerlendirir. Günümüz modern metropollerinde insanların gündelik yaşam pratiklerini açıklayan Benjamin'e göre, modern kent deneyimi insanlarda şok etkisi yaratmaktadır. Hem kaosu hem de belirsizliği içinde barındıran modern kent, aynı zamanda rutini de içermektedir. Bu anlamda "kent hayatı, basitçe yinelenip duran deneyimlerden oluşan uyumlu bir yapı olarak analiz edilemez, bunun yerine potansiyel olarak özgürleştirici ve aynı zamanda "yeniden büyüleyici" deneyimlerin melez bir sentezi olarak anlaşılmalıdır" (Stavrides, 2021: 86). Eylemler her ne kadar bireyselleştirilmiş olsa da kişiler modern kentte herhangi bir iz bırakamazlar. Stavrides'e göre bu durumdan rahatsız olan kişiler ya bezgin bir tutum takınır ya da iz bırakabilecekleri bir mekân oluşturmaya çalışırlar. Örneğin, modern kentin aktörlerinden olan burjuva, kamusal alandaki bireysel izlerin silinmesiyle kendine iz bırakabileceği özel barınaklar inşa eder. Zira "yerleşmek izler bırakmak" anlamına gelir (akt. Stavrides, 2021: 90). Özel barınağında kendi evrenini yaratan burjuva, kamusal alanla arasına duvarlar örer ve rutine uygun davranış sergiler.

Burjuvanın tersine kenti kamusal alanda deneyimleyen flanör ise izini özel alandan ziyade kamusal alana bırakır. Flanör sokaklarda aylakça dolaşır, canlı veya cansız her varlığı dikkatle inceler, yanından gelip geçen insanlarla empati kurar ve adeta tüm benliğiyle bir tiyatro sahnesindeymiş gibi davranış sergiler. Ve böylece farklı rolleri deneyimleyerek ötekiliğin tadına varır. Kentin akışında, sürekli bireysellik arayışında olan flanör gerçek bir iz sürücüdür. Flanörün yuvası etrafı duvarlarla örülü "özel barınaklar" değil, Stavrides'in eşik özelliğine sahip özgürleşme mekânı olarak gördüğü olan pasajlardır (akt. Stavrides, 2021: 93). Zira Stavrides, flanörü metropolün özgür insanı ve aslında eşğin gerçek sahibi olarak görmektedir.

Stavrides'in eşik yaratma sürecini anlatmak için kullandığı başka bir kavram ise kendisinin "eşikler yaratma sanatı" (Stavrides, 2021: 115) şeklinde tanımladığı "teatralliktir". Zira, ötekiliğe yaklaşmak ve ötekiliği deneyimlemek için tıpkı bir tiyatro sahnesindeymiş gibi hareket etmek gerekir. Farklı bir mekâna ulaşmış olan kişi ötekiliği taklit ederek, hatta rol yaparak ötekiyle kendini karşılaştırır ve bu da -yazara göre- kişiyi eleştirel bir düşünme sürecine sokabilir. Bu sayede birey farklılıklarla etkileşime geçerek empati kurma ve yeni sağlıklı bir ilişki inşa etme şansı bulabilir.

Stavrides'e göre ötekiyle karşılaşma anında önemli olan bir başka olgu ise uzaklıktır çünkü aslında her karşılaşma anında, taraflar arasında bir kumar oynanmaktadır. Bu durumda bireyin uygun uzaklığı koruyamadığı haller asimilasyon riskinin ortaya çıkarabilmekte ya da aşırı uzaklık durumu düşmanlığa neden olabilmektedir. Asimilasyon ve ırkçı düşmanlık iki ucu keskin bıçak gibidir. Bu yüzden yazar ötekiyle ilişkimizi biçimlendiren başlıca etmen olan uzaklığın doğru kurulmasının kimliksizleşmeye de ve ırkçılığa da çözüm olabileceğini savunmaktadır.

Kitabın üçüncü kısmı (ss. 143-220) okuyucuyu artık "heterotopya" kavramına ulaştırmakta ve Zapatista ve Atina ayaklanmaları aracılığı ile kavramı ayrıntılı bir şekilde incelemektedir. Tıp alanında "bir hücrenin ya da dokunun normal dışı bir yerde bulunması" (Nakıboğlu, 2015: 384) anlamına gelen "heterotopya" kavramını, toplum bilimlerine kazandıran kişi Fransız filozof Michel Foucault'dur. Heterotopyalar kargaşa içindeki uyumu, bir mekân içindeki çokluğu, düzen içindeki düzensizliği anlatmaktadır. Çalışmalarında erk (iktidar) ve bilgi ilişkisine vurgu yapan Foucault, yönetimin mekânlar aracılığıyla insanları disipline ettiğine ve böylece düzenin sağlanmasına katkı sunduğunu savunmaktadır (akt. Stavrides, 2021: 145). Bu denetim mekanizmalarının yarattığı düzen toplumunun çatlaklarında ortaya çıkan heterotopik alanlarsa, var olan düzene birer alternatif sağlamaktadır. Foucault'ya göre hapishaneler ve tımarhaneler heterotopyalara örnek olarak verilebilir. Bu açıdan bakıldığında bu türden mekânlar hem düzen ve disiplin mekanizmasını

hem de farklılıkları bir araya getirme özelliği taşıyabilirler; önemli olan mekânın nasıl kullanılacağıdır (akt. Stavrides, 2021).

Zapatista ve 2008 Atina ayaklanmasına çalışmasının birçok yerinde değinen Stavrides bu örneklerle kentsel ve kırsal mücadelelerin heterotopya mekânı oluşturabilme potansiyelini ortaya koymaktadır. Aslında, Ocak 1994'te Meksika'nın Chiapas eyaletinde yaşayan yerlilerin yerel iktidara isyanı sonucunda ortaya çıkan Zapatista ayaklanması ile Aralık 2008'de gençler ve güvenlik güçleri arasında oluşan gerilim sonucu patlak veren Atina ayaklanması arasında zaman, mekân, ortak amaç ve motivasyon anlamında önemli farklar mevcuttur. Buna karşın, yazar bu iki olay arasındaki önemli bir ortak noktaya işaret etmektedir: "eşikler yaratarak heterotopya oluşturma" hali. Şöyle ki, Stavrides'e göre, mücadele esnasında birbirinden farklı birçok kimlik ortak bir amaç uğruna bir araya gelmektedir. Kişilerin kolektif bir dayanışmayla hareket etmesi, müzakere alanı yaratarak ötekiliğin deneyimlenmesini sağlar. Böylece eşik ve geçitlerden oluşan çok parçalı alanlar heterotopik bir mekân meydana getirir.

Kentsel Heterotopya eseri mekânlar üzerinden toplumsal özgürleşmenin ne şekilde olanaklı olabileceğine ışık tutmaktadır. Mekânların yalnızca fiziki özellikleriyle sınırlı kalmadığını belirten Stavrides, kitabında bu alanların aynı zamanda toplumları biçimlendirme gücünü de incelikli bir şekilde ortaya koymaktadır. Geçit ve eşiklerin oluşum süreçlerini farklı çerçevelerde ele alan yazar gerçek anlamda "özgürleştirilmiş" ya da "kurtarılmış" mekânlar elde ederek toplumun özgürleştirilebileceğini gözler önüne sermektedir. Elbette mekânın tek başına ve tek yönlü bir biçimde toplumu biçimlendirdiğini söylemek oldukça eksik bir bakış açısı olacaktır. Toplum ve mekân birbirini sürekli etkileyen, dönüştüren, dinamik bir ilişki içerisinde. Eser özellikle verdiği mücadele örnekleriyle (Zapatista ve Atina Ayaklanması) kişilerin mekânları değiştirme gücünü de göz ardı etmemektedir.

Sosyoloji, mimarlık, coğrafya alanlarındaki kent çalışmaları için modern kenti tanımlama, kentsel pratikleri anlamlandırma, mekânların niceliksel özelliklerinin yanı sıra niteliksel özelliklerinin de önemini fark etme gibi birçok konuya açıklık getiren bu çalışma aynı zamanda okuyucuyu bir sorgulama sürecine itmektir. Stavrides'in bu eserde okuyuculara sorgulatmaya çalıştığı birçok ön kabul bulunmaktadır. Örneğin, "Gerçekten bu kadar denetim mekanizmasına gerek var mı?", "Hiçbir sebep yokken neden alışveriş merkezlerine girerken terörist muamelesi görüyoruz?", "Bir yabancıyla karşılaşma sırasında davranış biçimi nasıl geliyor?" ve belki de en önemlisi, "Modern kentte gerçek anlamda özgürlük mümkün mü?" sorularını aklı getirmektedir.

Stavrıdes eserinde gündelik hayat ve toplumsal yapının analizini gerçekleştirirken, gündelik hayat sosyolojisinin öncülerinden olan Henri Lefebvre ve Michel De Certeau'nun anlatılarına yer vermektedir. Ayrıca her ne kadar Foucault'nun heterotopya çalışması eserin önemli bir kısmını oluştursa da Çavdar'a göre Stavrıdes'in heterotopya tanımı daha çok Lefebvre'nin "heterotopi" kavramına karşılık gelmektedir. Zira yazarın tahayyül ettiği heterotopya oluşumu tıpkı heterotopiler gibi gündelik hayatta meydana gelir, özgürlüğün keşfine odaklanır ve potansiyel devrimi amaç edinir (Çavdar, 2018: 949-953). Bu açıdan yazar, gündelik hayat sosyolojisinden faydalanırken aynı zamanda yaptığı analizlerle de bu alana örnek oluşturmaktadır.

Stavrıdes'in konuları işleyiş biçiminin kendine özgü olduğu söylenebilir. Yazar, genel olarak soyuttan somuta doğru ilerleyen bir anlatım üslubunu benimsemektedir. Modern kent yaşamına ve pratiklerine eleştirel bir yaklaşımla, farklı bakış açısı sunan eser sosyal bilimler literatürüne katkı sağlamaktadır. Örneğin, Foucault'nun deyiimiyle iktidar tarafından disipline etme aracı olarak kullanılan modern mekânlar, Stavrıdes'e göre özgür ve müşterek mekanlara dönüştürülebilir. Bu açıdan yazarın modern metropol kentlerinin kullanım amaçlarını eleştirirken aynı zamanda dinamik bir değişim başlatmayı hedeflediği anlaşılmaktadır. Bu bakımdan Kentsel Heterotopya yalnızca akademik bir eser değil, aynı zamanda akademinin içinde olmayan insanlara da seslenebilen bir çalışmadır.

Nursemin Güney

Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Yüksek Lisans Öğrencisi